

AZERBAJYCAN TÜRKÇESİNDE HAYVAN YAVRU ADLARI

Saffet Alp YILMAZ*

Öz: Dil ve toplum birbirinden bağımsız düşünülmemeyen, biri olmadan diğeri açıklanamayan iç içe geçmiş iki kavramdır. Toplumların gelişim süreçlerinde av-avcı ve yetiştirici-evcil hayvan ilişkisi, içinde bulunduğu kültürü ve dolayısıyla kültürün taşıyıcısı olan dili etkilemiştir. Böylece hayvanlarla ilgili pek çok soyut veya somut unsur, kültürün aktarıcısı olan dili de şekillendirmiştir. Bu nedenle Türk kültüründe çeşitli hayvanlar ve hayvan adları önemli roller üstlenmiş; toplumun iktisadi ve sosyal olarak gelişimine katkı sunmuştur. Sibiry'a'dan Balkanlara kadar geniş bir coğrafyada yaşayan Türkler, hayvanlara çeşitli ölçütlere göre adlar vermiştir. Özellikle de koyun, keçi, sığır gibi hayvanların cinsiyetleri, yaşları, renkleri, taşıdıkları lekeler, işaretler, doğum dönemleri gibi unsurlar hayvanların sınıflandırılmasında önemli birer ölçüt olmuştur. Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesinde yer alan yavru adları incelenerek Anadolu ağızları ve Eski Türkçe ile karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Hayvan Adları, Türk Kültürü.

Baby Animal Names in Azerbaijan Turkic

Abstract: Language and society are two intertwined concepts that cannot be thought of independently, one cannot be explained without the other. During the development processes of societies, the relationship between the prey-hunter and the breeder-pet has affected the culture in which they live and therefore also has affected the language that is the carrier of the culture. Thus, many abstract or concrete elements related to animals have shaped the language, which is the transmitter of culture. For this reason, various animals and animal names have played an important role in Turkic culture; contributed to the economic and social development of the society. Turkes living in a wide geography from Siberia to the Balkans have given names to animals according to various criteria. In particular, factors such as the sexes, ages, colors of animals such as sheep, goats, cattle, the spots they carry, markings, and birth periods have been important criteria in the classification of animals. In this study, baby animal names in Azerbaijan Turkic will be examined and compared with Anatolian dialects and Old Turkic.

Keywords: Azerbaijan Turkic, Animal Names, Turkic Culture.

Giriş

Atın evcilleştirilmesi ve demirin işlenmesiyle birlikte Türkler için bozkırda yepyeni ve orijinal bir kültürün kapılarını açılmıştır. Türk bozkır kültürünün gelişmesiyle birlikte hayvancılık her alanda yayılmış, ticaretin gelişmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bozkır, Türkler için bir hayat tarzı olduğu gibi hayvanlara önem vermeyi de beraberinde getirmiştir. Zaman içerisinde Türkler hayvanları, beslenme, ulaşım, giyim-kuşam gibi temel ihtiyaçlar doğrultusunda kullanmakla birlikte, hayvanları inanç dünyalarına taşımış, zaman kavramını belirlemede hayvan adlarından yararlanmış, kültür hayatlarına da hayvan adlarını yansıtmıştır (Bayrak, 2020: 397).

Tarih boyunca dilimize girmiş, bir kısmı hayatiyetini kaybetmiş, bir kısmı bu gün hâlâ canlı olarak kullanılan hayvan adları ve bu hayvanlarla ilgili olarak doğmuş kelimeler vardır. Bozkır kültürünün temeli hayvancılığa dayandığı için, Türk insanı ile

* Doktora Öğrencisi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nesimi Adına Dilcilik Enstitüsü, Türk Dilleri Bölümü (AZERBAJYCAN), E-posta: saffetalp@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-7627-8522.

hayvanların sıkı münasebeti olmuştur. Bu sebeple Türkçede hayvanlarla ilgili pek çok kelime doğmuş, kelime grupları ve cümle kalıpları meydana getirilmiş ve değişik şekillerde kullanılmıştır. Hayvan adları; hayvanlardan elde edilen yiyecek, giyecek ve malzeme adları; bunlardan doğan yeni kelimeler de Türk dilinin söz varlığında önemli yer tutmaktadır. Bu söz varlığı denebilir ki, Türkçeyi besleyen en büyük kaynaklardan birisi haline gelmiştir (Karakuş, 1997: 1145). Bu durum bütün Türk lehçelerinin söz varlığına da yansımalarını söylemek abartı olmayacaktır. Oğuzların bir kolu olan Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan Türkçesi çok geniş sahaya yayılmakla birlikte Azerbaycan Türkçesi Azerbaycan'ın resmî dili olmasının yanında İran (Doğu ve Batı Azerbaycan eyaletleri ile dışında kalan birçok bölgelerde, Irak (Kerkük ve civarı), Türkiye'nin Doğu ve Güney Anadolu bölgesi, Gürcistan ve Dağıstan'da gibi ülkelerde konuşulmaktadır (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2015: 96). Dolayısıyla bu durum, Azerbaycan Türkçesindeki hayvan adlarının geniş bir sahaya da yayılmasına neden olmuştur. Bu çalışma yapılırken insanların günlük yaşamda yakın çevresinde bulunan hayvanlar ele alınmıştır. Bunlar gerek insanların yiyecek-giyecek ihtiyacını karşılamada gerek ulaşım ihtiyacında gerekse korunma gibi gereksinimlerini karşılamakta olan ve akla ilk gelen hayvanlardır. Araştırmada Azerbaycan Türkçesindeki hayvan yavru adlarının Anadolu Ağızları ve Eski Türkçedeki izleri sürülecektir. Azerbaycan Türkçesinin gerek ölçünlü dilinde gerekse ağızlarında kullanılan hayvan yavru adları incelenirken kelimelerin alıntı olup olmadığına bakılmayacaktır.

Yavru Adları

Eski Türkçede ve günümüz Azerbaycan Türkçesinde yavrunun karşılığı olarak *bala* kelimesi kullanılmaktadır. *Bala* kelimesi “insan, kuş ve hayvan yavrusu” anlamındadır. Kâşgarlı Mahmud DLT’de *bala* kelimesi “kuş ve hayvan yavrusu” yanında “vahşi hayvanların yavruları” için de kullanmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 403/313, 482/386, 547/447). Azerbaycan Türkçesinde *bala* kelimesi “evlat, uşak ve oğul” anlamlarındadır. Bunun yanında “küçük, körpe ve hayvan yavrusu” anlamında da kullanılmaktadır (ADIL, I, 211). Keza bu Türkçede *balaca* kelimesi canlı cansız varlıkları için “ufak, küçük” anlamında kullanılabilir. *Bala* kelimesinden türemiş ve *bala* adıyla kurulmuş birleşik kelimeler de geçmektedir. Örneğin *ätcäbala/ätbala* kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “yumurtadan tüysüz ve gözünü açmadan çıkan bir kuş, civciv” anlamlarının yanında “keklik yavrusu” anlamında geçmektedir (ADIL II, 145).

A. At ve Eşek Yavrusu

At ve eşek yavrusu ile ilgili adlandırmalar Anadolu ağızlarında hem at, hem de eşek yavrusu için kullanılırken (Tor, 1762) bu durum Azerbaycan Türkçesinde de benzerlik göstermektedir.

Day kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “bir yaşında erkek at yavrusu” anlamındadır (ADIL I, 552). Küçültme eki +ça/çe ile yapılan *day+ça* kelimesi ise Azerbaycan Türkçesinde “bir yaşında erkek at yavrusu” anlamındadır (ADIL I, 559). Standart Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında *tay* kelimesi ise “at yavrusu” anlamında varlığını sürdürmektedir. Kâşgarlı Mahmud da DLT’de geçen *tay* kelimesi için “at yavrusu” anlamına geldiğini söylemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 111/100, 112/100, 112/101, 157/136, 514,412).

Xotuq kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “eşek yavrusu; bir yaşındaki eşek yavrusu” anlamına gelmektedir (ADIL II, 481). Anadolu ağızlarında “kuduk” adının k->h-, -k->-h

dğişimine uğramış biçimleri bulunmaktadır (Tor, 1760). Benzer duruma Azerbaycan Türkçesinde de rastlanmaktadır. Anlam farkları da gözlemlenmektedir.

Qoduq kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “eşek yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (ADIL III, 171). Anadolu’da eşek yavrusu için ölçünlü dilde kullanılan ‘sıpa’ yanında, en yaygın kullanılan ad Eski Anadolu Türkçesinde de geçen *koduk*, *kodak* kelimesi “eşek yavrusu, sıpa” anlamlarındadır (TS IV / 2599). Eldeki verilere göre *koduk* kelimesinin “yeni doğmuş inek yavrusu, buzağı” yanında “deve ve köpek yavrusu” anlamları da bulunmaktadır (DS VIII / 2898). Keza *godak* “tay ve at yavrusu” anlamları da vardır (DS C: 6). Azerbaycan Türkçesinde hakaret kastıyla *qoduq* kelimesinin yanında kimi zaman *sıpa* (bir yaşında eşek yavrusu) da kullanılmaktadır (ADIL IV, 107).

Qulun kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “yeni doğmuş at yavrusu” anlamında varlığını sürdürmektedir (ADIL III, 209). Eski dönemlerden beri hiç değişmeden günümüze kadar gelen *kulun* adı, yazı dilinde de, ağızlarda da yaygın olarak kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında görülen *kulun* / *kuli* / *kuluk* kelimesi ise “yeni doğmuş at yavrusu, tay” anlamındadır. Eski Anadolu Türkçesinde *kulun* adı +*cak* ekiyle genişletilerek, küçüklük kavramı daha da pekiştirilmiştir: *kulunçak* “küçük tay, yeni doğmuş tay” anlamlarındadır (TS IV / 2729). Azerbaycan Türkçesinde de benzer değişime uğrayarak *qulun*+ *ca* ekiyle pekiştirme olarak kullanılmaktadır: Yeni doğmuş küçük at yavrusu anlamına gelmektedir (ADIL III, 209). Anadolu ağızlarında *gulun*/ *kulun* hem at ve eşek yavrusu anlamlarını içermektedir (DS C:8). Runik harfli metinlerde geçen *kulan* kelimesi ise ‘yaban eşiği’ olarak Del-Uul I yazıtının 2. Satırında geçmekte olup ‘yabanî at’ olarak da anlamlandırılmıştır (Aydın, 2016: 33). Aynı zamanda *kulan* kelimesi ‘yabanî at’ anlamıyla Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı’nda da rastlanmaktadır (Ağca, 2019: 87). Kâşgarlı Mahmud DLT’de *kulun* kelimesinin “at yavrusu” anlamında olduğunu söylemiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 115/103, 203/174, 314/258, 482/386).

Kurik kelimesi Azerbaycan Türkçesi Kelbecer ağızında “at yavrusu” anlamında varlığını sürdürmektedir (Axundov, 2007: 264). *Kurix* kelimesi Nahçıvan ağızlarında “bir yaşına kadar olan bir tay” ve yeni doğmuş at yavrusu” anlamındadır (Quliyev ve Əliyeva, 2017: 158). Fakat *korik* kelimesi ise Kelbecer ağızında “keçi yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (Axundov, 2007: 259). Bu durum kurik ile korik acaba aynı kelimenin farklı varyantları olabilir mi sorusunu gündeme getirmektedir. Anadolu ağızlarında ise *kurik* kelimesi hem at (Erzincan Merkez ağızında) hem de eşek yavrusu (Elazığ, Kars, Gümüşhane, Erzurum, Ağrı, Bitlis, Tunceli, Sivas, Osmaniye ağızlarında) anlamında bulunmaktadır (DS XII). Ayrıca ses değişimlerine uğrayan kelime *karık* olarak Balcık ve Pütürge ilçelerinde “keçi yavrusu” anlamlarında da görülmektedir (DS VIII / 2661).

Quray kelimesi Dağıstan’da konuşulan Azerbaycan Türkçesi’nin Tabarasan ağızında “at yavrusu, tay” anlamında kullanılmaktadır (Axundov, 2007: 188). *Quray* kelimesinin +*ca* ekiyle pekiştirilmiş *qurayca* şekline Dağıstan’da Derbent ve Tabarasan şehirlerinde konuşulan yani Azerbaycan Türkçesinin kuzey ağızlarında “at yavrusu, tay” anlamında yaygın bir şekilde rastlanmaktadır (Axundov, 2007: 316).

Sıpa kelimesi Türkiye Türkçesi ve ağızlarında “eşek yavrusu” yaygın kullanılırken (Tor, 1769) Ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde “bir yaşına kadar eşek yavrusu” anlamındadır (ADIL IV, 107). Bununla birlikte çok anlamlı kelimeler arasındadır. Guba ve Zengilan ağızlarında “domuz yavrusu” anlamındadır (Axundov, 2007: 433). Bu

kelimeden bahseten Kâşgarlı Mahmud *sıpa* için “iki yaşına girmiş olan sıpa; iki yıllık at” açıklamasını yapmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 160/139, 244/121).

B. İnek, Deve ve Manda Yavrusu

Genellikle büyükbaş hayvanlar olarak adlandırılan inek, deve ve manda gibi hayvanların yavru adlarının birbirinin yerine kullanıldığı da gözlenmektedir.

Badax biçiminde rastlanan kelime Azerbaycan Türkçesi Guba ve Haçmaz ağzında “manda yavrusu” anlamına gelmektedir (Axundov, 2007: 33). **Potuğ/Pota** biçimi ise Lenkeran ağzında “bir yaşında manda yavrusu” anlamındadır (Axundov, 2007: 408). Bu kelime, Anadolu ağızlarında benzer ses değişimleriyle *badak / baduk / bedek / bidık / bodak / bodi / bodik / boduk / botak / botlak / böcük / bödek / budik / buduk* şekillerinde “orta büyüklükte manda yavrusu, yeni doğmuş manda yavrusu” anlamlarında bulunmaktadır. Ayrıca “badak” maddesi altında verilen biçimler de batı grubu ağızlarında “yeni doğmuş manda yavrusu” olarak geçmektedir (DS II / 461). Fakat Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *botu*: potuk, deve yavrusu; *botuk botuk*: potuk, deve yavrusu olduğunu söylemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 73/59, 434/339, 541/441). *DLT*’de “deve yavrusu” anlamına gelen kelime *Kutadgu Bilig*’te metaforlaşarak “çocuk, yavru bebek” anlamlarına gelmektedir (Bayrak, 2020: 403). Yazıtlarda ise *boto* biçiminde geçen kelime ‘deve yavrusu’ anlamına gelmektedir (Altın-Köl I (E 28) 6. Altın-Köl I (E 28)). Türkiye Türkçesinin ağızlarında kullanılan *potuk* biçimi ise *boto* kelimesinin küçültme eki +*k* ile genişletilmiş biçimidir (Aydın, 2016: 20). Anadolu ağızlarında *boduk* kelimesi genel olarak “hayvan yavrusu” anlamındadır (DS II / 721). Ancak yer yer kelime anlam daralmaları görülür. Mesela, Afyonkarahisar’ın Sultandağı ilçesinde “tavşan yavrusu” anlamındadır (DS XII / 4462).

Balaq kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “manda yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (ADIL I, 213). Balax şeklindeki kullanımı ise Nahçıvan’ın Ordubad ağzında “6-7 aylık camış yavrusu” anlamında görülmektedir (Quliyev ve Əliyeva, 2017: 33). Keza kelimesinin ses değiştirmeleri sonucu ortaya çıkan *bılığ / bılıx* biçimleri Nahçıvan ağızlarında “ineğin yeni doğmuş yavrusu” anlamındadır (Quliyev ve Əliyeva, 2017: 42). Eski Anadolu Türkçesinde ise “manda yavrusu” anlamında geçen *balak* (TS I / 386, 388), günümüz Anadolu ağızlarında artık çok anlamlı kelimelerden biri olmuştur. Bu ad, ‘bala’ adından +*k* küçültme ekiyle türetilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında da ‘*balak*’ kelimesinde söz başında b->m- değişimi sonucu ortaya çıkan *malak* da yaygın olarak kullanılmaktadır (Tor, 1766). Günümüz Anadolu ağızlarında *balak* kelimesi artık “manda yavrusu, domuz yavrusu, tavşan yavrusu, kedi yavrusu ve ayı yavrusu” gibi çok anlamı bir kelimeye dönüşmüştür (DS XII / 4441).

Buzov kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “daha süttten ayrılmamış inek yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (ADIL I, 368). Eski Türkçe Dönemi’nden beri Türkçede yaşayan *buzagı* kelimesi, Anadolu’nun değişik yörelerinde farklı ses değişimleriyle kullanılmaktadır: *bıza/ bızā/ beza/ bısık/ bızāb/ bızağ/ bızağa/ bızağı/ bızap/ bızav/ bızık/ bızo/ biza/ bızav/ bizo/ bizof/ bizov/ bozağ/ bozüü/ buzah/ buzak/ buzalah/ buzavu/ buzo/ buzov / buzoy* şeklinde ama hepsinde de “yeni doğmuş inek yavrusu” anlamındadır (DS II / 673). Eren, Moğolcada *biragı* olarak geçen Türkçe *buzagı* biçiminin buz- ‘böğürmek’ kökünden -*ğu*, -*ği* ekiyle türetilmiş bir türev olduğu görüşünün en akla yakın bir görüş olduğunu dile getirmiştir (Tor, 1763). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *buzagu* kelimesinin “buzagı” anlamında olduğunu vermektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 41/28, 224/194, 263/229, 419/329, 482/386). Aynı zamanda *DLT*’de kelimenin

buzagula- şeklinde “buzağılamak, buzağı doğurmak” anlamlarına gelen fiil hali de bulunmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 482/386).

Dana kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “bir yaşından küçük olan inek yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (ADIL I, 531). Bu kelimedden +ça küçültme ekiyle genişletişen *Danaça* sözcüğü ise “küçük inek yavrusu” anlamındadır (ADIL I, 531). Eski Anadolu Türkçesinde *tana* kelimesi “dana, inek yavrusu” olarak geçmektedir (Öztürk, 2017: 126). Standart Türkiye Türkçesi ve ağızlarında kelime *tana / dana* şekillerinde “inek yavrusu” olarak geçmektedir. *Dana* kelimesi türemiş ve birleşik kelimelerle birlikte yaygın şekilde kullanılmaktadır (Tor, 1764). Fakat bölgelere göre farklı yaş bildirmek gibi anlam değişmesi de görülmektedir: Akçalar ve Seydişehir ağızlarında *dana* kelimesi “iki yaşında erkek dana” anlamlarında kullanılmaktadır (DS XII / 4736).

Düyə kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “ineğin, camışın, ceylanın, geyiğin daha doğurmamış yavrusu” anlamındadır (ADIL I, 730). **Düyə** kelimesi de küçültme ve pekiştirme eki +cə ile genişletilerek *düyəcə* biçiminde “küçük düve” anlamında kullanılmaktadır (ADIL I, 730). Eski Anadolu Türkçesinde *düğe* “iki yaşında sığır” anlamına gelmektedir (Tar. S II, 1300). Kâşgarlı Mahmud DLT’de *tüğe* kelimesi için “ineğin, iki yaşına gelmiş erkek yavrusu” olarak anlamını vermektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 546/446). *Tüve/ tüvü/ düye* gibi Anadolu ağızlarında ses değişimine uğramış biçimleri de görülmektedir: *düğe* “bir yaşında, dişi inek yavrusu” (DS XII / 4488). Mesela, *tüve* kelimesi Niğde Bor ağızında “doğurma yaşına gelip doğurmamış dana” anlamındadır (DS X / 4016).

Dorba kelimesinin Azerbaycan Türkçesi Ordubad ağızında “iki yaşında manda yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (Axundov, 2007: 141). Kelime, Türkiye Türkçesi ölçünlü dili ve ağızları için hazırlanmış sözlüklerde rastlanmamıştır. Fakat bu kelimeyle ilişkili olabileceğini düşündüğümüz bir diğer Oğuz Türkçesi olan Gagauz Türkçesine bakıldığında kelime, *turba* biçiminde “köpek” anlamında kullanıldığı görülmektedir (Baskakov, 1991: 247).

Xötək kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “manda yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (ADIL II, 482). Belki bu kelime yukarıda incelenen **Xotuq** ile bir bağlantı söz konusu olabilir. Öte yandan kelime Türkiye Türkçesi ölçünlü dili ve ağızları için hazırlanmış sözcüklerde rastlanmamıştır.

Kəl kelimesi Azerbaycan Türkçesinde iş hayvanı olarak kullanılan erkek çamış olarak geçmektedir. Ayrıca dağlarda yaşayan yabani hayvan anlamı da bulunmaktadır (ADIL II, 669). **Kəl** kelimesi küçültme eki olan +çe ekini alarak **kəlçə** biçiminde “manda yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (ADIL II, 670). Yeni doğmuş manda yavrusuna “körpe kelçe” denmektedir. Anadolu ağızlarında özellikle de Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Kars ve Iğdır bölgesinde *kal* kelimesi “manda, manda yavrusu” anlamındadır (DS VIII / 2606). Azerbaycan Türkçesinin Kazak ağızında *kelçe* kelimesi “bir yaşına kadar olan erkek manda yavrusu” anlamında görüldüğü gibi yaş sınırlaması ifadesiyle varlığını sürdürmektedir (Axundov, 2007: 241). Anadolu Ağızlarından Muş’un Bulanık ilçesinde *kalça* “manda yavrusu” şeklinde bir kelime bulunmaktadır (DS XII / 4530).

Köşək kelimesi Azerbaycan Türkçesinde devenin yavrusu anlamındadır (ADIL II, 761). Ölçünlü dile de geçmiş olan *köşək* “deve yavrusu” adının Anadolu ağızlarında ünsüz değişimine uğramış biçimi de görülür: *köşək /köşşək* olarak “5-6 aylık deve yavrusu” olarak geçmektedir (Aktaran, MAS / 268; alıntılan Tor, 1754). Muğla

ağzında *köçek* (<köşek) olarak geçen kelimesi “yeni doğmuş deve yavrusu” biçiminde de geçmektedir (Çınar, 2004: 208).

Gedax kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “erkek manda yavrusu” anlamında Kelbecer ağzında varlığını sürdürmektedir (Axundov, 2007: 175). Anadolu’nun ağırlıklı olarak Doğu grubu ağızlarında kelime ses değişimleriyle *gedek / gadak / gadek / gedeyh* şekilleriyle “manda yavrusu” anlamlarındadır (DS VI / 1965).

Mədəx kelimesi Azerbaycan Türkçesi Bolnisi ve Şeki ağızlarında “manda yavrusu” anlamlarındadır. Kâşgarlı Mahmud, DLT’de bu kelimeyle aynı kökten olduğunu düşündüğümüz, *merdek/g* “ayı yavrusu, domuz yavrusu” kelimesini vermektedir (DLT I: 480) (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 241/210).

C. Keçi ve Koyun Yavrusu

Çepiş kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “altı ayını geçmemiş keçi yavrusu” olarak varlığını sürdürmektedir (ADIL I, 468). Bu kelime Azerbaycan Türkçesinde eskicil kelimelerden biri olarak *çebiç, çepiç ve çepiş* olarak yaygın olarak kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ise, *çebiş, çepiş* biçimlerinde, “bir yaşında erkek keçi” (TS II / 845) anlamında geçmektedir. Kâşgarlı Mahmud DLT’de *çepiş* kelimesi “altı aylık keçi yavrusu, çepiç” anlamına geldiğini söylemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 185/158). Anadolu ağızlarında sözcüğün kullanım alanı çok geniş sahaya yayılmakla birlikte *çebiş/çebiç* biçiminde Kahramanmaraş Afşin ağzında “iki yaşında olan erkek keçi” (DS III / 1101), Trabzon Beşikdüzü ve Vakfikebir ağzında *çepiç* “bir yaşında keçi” (DS XII / 4477); Malatya ağzında *çebiş* “keçi yavrusu, yeni doğmuş oğlak” (Gülseren, 2000: 10) ve son olarak Uşak ağzında “erkek keçi” gibi anlamlarında varlığını sürdürmektedir (Gülsevin, 2002: 16).

Gaday kelimesi Derbend ağzında “henüz doğurmamış keçi yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (Axundov, 2007: 174). Kelime Türkiye Türkçesi ve Ağızlar için hazırlanmış sözlüklerde rastlanmamıştır.

Qıdı kelimesi Azerbaycan Türkçesinin Nahçıvan ağızlarında **Qıdıx//Qıdı/Qıdıx** şekillerinde geçen kelime “keçinin bir iki aylık yavrusu ve yeni doğmuş keçi yavrusu” anlamındadır (Quliyev ve Əliyeva, 2017: 180). Anadolu ağızlarında ise kelime *gıdık/ garik/ gıcık/ gıda/ gıdı/ gıdıh/ gıdik/ gıdıyh/ gılik/ gıcik/ gidek/ gıdı/ gıdik* biçimlerinde “keçi yavrusu, oğlak” anlamlarında genel olarak bütün ağız gruplarında geçmektedir. Fakat daha çok doğu grubu ağızlarında yaygındır (DS VI / 2032).

Mıdır kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “keçi yavrusu, çebiç” anlamında kullanılmaktadır (ADIL III, 362). Azerbaycan Türkçesi Gah ağzında kelimesi *micir* biçiminde “keçi yavrusu” anlamındadır (Axundov, 2007: 357). Kelime kimi Anadolu ağızlarında, mesela Bursa Akhisar, İnegöl ağzında *mıdır* “manda yavrusu” biçimde bulunmaktadır.

Oğlak kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “körpe süt emen keçi yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (ADIL III, 535). Anadolu ağızlarında, ölçünlü dilde yer alan ‘oğlak’ (<oğul+ak) kelime adı ve bu adın yan biçimlerinin kullanımı yanında, keçi yavrusunun yaşına ve değişik özelliklerine göre de adlandırıldığı görülmektedir (Tor, 1769). Kâşgarlı Mahmud DLT’de *oglak* kelimesi “oğlak” anlamındadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 45/31, 72/59, 175/150, 235/205, 399/311, 413/324, 486/389, 507/407).

Ozu kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “kuzu (koyun yavrusu)” (ADIL III, 228). Eski Türkçe *kozı* veya *kuzı* “koyun yavrusu” kelimesinden evrilmiştir. Kelime Moğolca

kuriğan (aynı anlamda), Eski Türkçe *kuzığan* “kuzular” biçiminde olduğu düşündürür. Keza, Kâşgarlı Mahmud DLT’de geçen *kozi* kelimesi “koyunun yavrusu” anlamındadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 5/3, 112/101, 153/133, 223/192, 229/199, 259/226, 420/329, 486/389, 544/444, 563/464, 620/516, 635/531). Eski Anadolu Türkçesinde *kuzi* kelimesi “koyun yavrusu” anlamındadır (Öztürk, 2017: 161).

Toğlu kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “toklu, altı aylık kuzu” anlamındadır (Axundov, 2007: 500). Kâşgarlı Mahmud DLT’de *toklı* kelimesi “altı aylık kuzu” anlamındadır (DLT / 634). Eski Anadolu Türkçesinde “bir yaşında erkek koyun” anlamında geçen *toklı / toklı / tohlu / toflu* biçimlerinde rastlanmaktadır (TS V / 3814). Anadolu Ağzılarında *toklu / tohlu / tokluk* “altı aylıkla bir yaş arasındaki kuzu” ve “iki yaşında kuzu” anlamlarındadır (DS X / 3948). Bu biçim, genel olarak bütün ağız gruplarında geçer. Kelime -k->-g-, -k->-g->-ğ- ve -k->-h- değişimine uğramış biçimleri de görülür (Tor, 1774).

Ç. Köpek Yavrusu

Küçük kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “köpek yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (ADIL II, 761). Anadolu ağızlarında kelime *küçük* “köpek yavrusu” olarak doğu ve batı ağızlarında yaygın olarak geçmektedir (DS VIII / 2989). Kâşgarlı Mahmud’un DLT’de geçen *kiçig* kelimesi “herhangi bir şeyin küçüğü” anlamında geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 59/45, 120/107, 196/168, 279/242, 316/259).

Enik kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “yırtıcı, vahşi hayvan yavrusu” anlamındadır (ADIL II, 121). Eski Anadolu Türkçesinde *enik, enük*: Et yiyen dört ayaklı hayvanların yavrusu, yavru olarak geçmektedir (Tar. S III, 1472). Eski Türk dilinde *enük* kelimesi “hayvan yavrusu” anlamına gelmektedir (Caferoğlu, 1968: 73). Kâşgarlı Mahmud’un DLT adlı eserinde geçen *enük* kelimesinin “aslan, sırtlan kurt ve köpeğin yavrusuna verilen ad” olduğunu söylemiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 49/34). Bununla birlikte kelimenin *enükle-* “yavrulamak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 155/134, 482/386), *enüklen-* “kendi kendine yavrulamak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 149/130), *enüklüg* “yavrusu olan” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 88/79) biçimleri de görülmektedir. *Enük* kelimesi Türkiye Türkçesi ve ağızlarında, “kedi ve köpek yavrusu” anlamlarına gelmektedir (Tor, 2011: 1781). Kelime Türk runik metinlerde unvan nitelleyici olarak kullanılmıştır (Yılmaz, 2018: 89).

D. Tavuk Yavrusu Adları

Cücə kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “tavuk yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (ADIL I, 430). Eski Anadolu Türkçesi ve Anadolu ağızlarında *cücük/cücü* kelimesi “civciv ve kuş yavrusu” anlamlarındadır (Tor, 1782). Ayrıca Anadolu ağızlarında kümes hayvanlarının yavrularını çağırmak için kullanılan *cü:cü* ve *bilbili* kelimeleri akla gelmektedir (K.K.1). Tavuk yavrusu diğer hayvanlarda olduğu gibi yaşına ve cinsiyetlerine göre farklı isimlerde adlandırılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde *Civciv* karşılığı olarak *cücə* yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında *cücə* ile birlikte Farsça’dan geçen *beçə* kelimesi de “genç horoz” anlamındadır (ADIL I, 250). Farsça *baça/baçça* kelimesinin anlamı “bebek, çocuk ve oğlan” olarak geçmektedir (Steingass, 1963: 156-157).

Sonuç

Türkler, yaşam tarzları sebebiyle tarih boyunca hayvanlarla sürekli bir arada bulunmuşlardır. Bu birliktelik Türk diline de yansımış, hayvanlara dair en ufak detay dahi sözcük hazinesinde kendine yer bulmuştur. Bu doğrultuda hayvanların yavru adları da dilin söz varlığında oldukça geniş bir yer kaplamaktadır.

Çalışmada Azerbaycan Türkçesinde yer alan yavru adlarına yer verilmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan Türkçesindeki hayvan yavru adları; *day*, *xotuq*, *qulun*, *kurik*, *quray*, *sıpa* adlarını içeren “At ve Eşek Yavrusu Adları”, *badax*, *balaq*, *buzov*, *dana*, *düyə*, *dorba*, *xötək*, *kəl*, *köşək*, *gedax*, *mədax* adlarını içeren “İnek, Deve ve Manda Yavrusu Adları”, *çəpiş*, *gaday*, *qıdix/qıdı/qıdix*, *mıcvır*, *oğlaq*, *quzu*, *toğlu* adlarını içeren “Keçi ve Koyun Yavrusu Adları”, *küçük*, *ənək* adlarını içeren “Köpek Yavrusu Adları”, *cücə* adlarını içeren “Tavuk Yavrusu Adları” alt başlıklarında incelenmiştir.

Azerbaycan Türkçesi yavru adları bakımından oldukça zengin bir kelime hazinesine sahiptir. Bu lehçede bulunan yavru adları Eski Türkçe ve Anadolu ağızlarında büyük ölçüde ortaktır. Standart Türkiye Türkçesinde yer almayan yavru adlarının büyük bir kısmı ise ağızlarda yer almaktadır. Bu durum ise Azerbaycan Türkçesiyle Türkiye Türkçesi arasındaki kelime hazinesinin büyük ölçüde ortak olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada, Azerbaycan Dilinin İzahlı Sözlükleri ve Dialektoloji sözlüklerinden yararlanılmaya çalışılmıştır. Fakat sözlüklerde etnik grupların yaşadığı yerleşim birimlerinde kullandıkları dil ve kelimeler dialektoloji sözlüklerine birebir o dilin varisi olarak eklenmiştir. Öte yandan Fars ve Kafkas dillerinden geçen adlar, ek alarak veyahut birebir aynı şekilde Azerbaycan Türkçesi ağızlarında varlığını sürdürdüğünü belirtmek de gerekmektedir.

Kaynakça

- ADİL → Orucov, Ə. (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti, Cilt: I-IV*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Ağca, F. (2019). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı (Metin-Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Axundov, A. (2007). *Azərbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğəti*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Aydın, E. (2016). Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar. *Türk Kültürü*. 2016(1), 1-51.
- Bayrak, S. (2020). Kırım Tatar Türkçesinde Eski Türkçe ile Ortaklaşan Hayvan Adları Üzerine. *Türkiyat Mecmuası*, 30(2), 395-409.
- Buran, A., Alkaya, E. ve Yalçın, S. K. (2015). *Çağdaş Türk yazı dilleri 1, güney batı / Oğuz grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çınar, A. (2004). *Muğla İli Ağızı Sözlüğü*. Muğla: Birleşik Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
- DLT → Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud-Divânı Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS → (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülseren, C. (2000). *Malatya İli Ağızları, İnceleme - Metinler - Sözlük ve Dizinler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2002). *Uşak İli Ağızları, Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karakuş, İ. (1997). Türkçe Ad Bilim (Onomastik)'de Hayvan Adları. *Erdem/Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 9(27), 1143-1152.
- Quliyev, Ə. ve Əliyeva, N. (2017). *Naxçıvan Dialekt və Şivələrinin Lüğəti*. Naxçıvan: Əcəmi.
- Öztürk, E. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

AZERBAJCAN TÜRKCESİNDE HAYVAN YAVRU ADLARI

- Tor, G. (2011). Anadolu Ağızlarında Yavru Adları. 38. *ICANAS* içinde (C. IV; 1749-1829. ss.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- TS → (1995). *Tarama Sözlüğü I-VI*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Steingass, F. (1963). *A Comprehensive Persian-English Dictionary: Including the Arabic Words and Phrases to be Met with in Persian Literature*. London: Routledge & K. Paul.
- Yılmaz, S. (2018). *Türk Runik Harfli Metinlerde Siyasi Terimler*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Kaynak Kişi:

Şerife YILMAZ, 1950, Derleme Yeri: Afyonkarahisar/ Emirdağ, Derleme Tarihi: 27.06.2022.

